

A Kárpát-karéj kérdőjele

I.

A 2016-ban elhunyt Csoóri Sándor írta: „a történelem minden bevégzett vagy bevégzetlen nagy kérdéséről ugyanúgy kell újra és újra töprengenünk, mint létezésünkről: születésünkről, halálunkról, idegenségünkről vagy egy otthont teremtő isten rendeléseiről”. És úgy igaz ez, ahogyan az erdélyi kérdés (Erdély kérdése) újra időszerű. Hiszen civilizációs, de geopolitikai megfontolásból is, a Kárpát-karéj aligha maradhat abban a tamponövezetben, amelyet Albánia, Bulgária, Szerbia, Románia és Ukrajna fog alkotni az Európai Unió államközössége és az Orosz Birodalom között. S hogy miért kell vagy nem kell mindennek így történnie?

Hadd fogalmazzuk meg előbb azt a kérdést, mely állandó, és válaszra vár. Azt ugyanis, hogy miért nem vagy csak kizárólag román, illetve magyar vonatkozású is Erdély távlati sorsa? Érdemes-e viszont megfogalmazni egy „korszerűtlennek” hitt és kihívó gondolatokat tömörítő, életveszélyes utópiát? Érdemes, ha azt kell bizonyítani, hogy igenis létezik érvényes erdélyi ügy és sors, ugyanúgy, ahogyan letagadhatatlanul érvényes az önálló és szemlélhető erdélyi történelem, melyet napjainkban már olyan feltételes időre szűkítenének, hogy azt minden eszközzel végképp feledtetni lehet.

Milyen filozófiával társuló történelmi igazság érvényesülhet tehát az erdélyi kérdésben, és azt minőségi változásra méltatja vagy kárhoztatja a politikai gyakorlat?! Olyan érvényes igazságot rejtő és tartogató kérdés ez, mellyel csak vitatkozni és érvelni, és amelyért-amellyel csak újat és mást akarni lehet. A megismerés szándéka és indulata nélkül viszont ez aligha sikerülhet. A román nagynemzeti, fölényeskedő elutasítás és ortodox fundamentalista agresszivitás meg is akadályozhatja, és mindegyre meg is akadályozta eddig ezt. Némi megértéssel viszont és empátiával is megfogalmazott történelmi valóság (múlt, jelen és távlat), valamint jogos tapasztalataink nem engedhetik elfeledni, és „ad acta” tenni az erdélyi kérdést. Mert az erdélyi kérdésben már az óvatosságnak és helyezkedésnek aligha jut idő és hely. Ugyanis, itt célra kell figyelni, és feladatra,

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, esszéíró, politikus. Kolozsváron él.

anélkül, hogy ez az ügy a neorevizionizmus lándzsahegyévé válna. Akik viszont ezt szeretnék, csak a szükséges vita előkészítésének gyötrelmeit növelik. De ennek a vitának mindenekelőtt a nyitottságát és nem a kizárólagosságát kell biztosítani. Igaz viszont, amit Kós Károly személyisége kapcsán fogalmaztam meg: „erdélyinek lenni annyi, mint a vallási és politikai szabadelvűség klasszikus földjének lehetséges és belső testvériségében hinni, és annyi is, hogy életünk és munkánk legmélyebb ihletőjének mindenkoron azt a nem politikai, de tisztán szellemi és kultúrkonceptiót tartjuk, melynek eleve az a természete, hogy ha a valóság ellentmond neki, izzani kezd, miként a szenvedély”. De hát „Sine ira et studio” – lehet szenvedélytelenül állni a valóság előtt? Amikor az igazság utáni vágy a szenvedély fokáig ér? Mert Erdély múltja jelentheti az ország jövőjét – és ezért az egykori és még létező Erdély-modellt történelmileg, társadalmilag, de politikailag is restaurálni kellene. Szerkezeti, vallási, kulturális, intézményi és civil síkon, szinten egyaránt. Mert az erdélyi modellt nem lehet kihagyni a jövő európai világából.

Aki tudja, vallja és vállalja tehát, hogy a történelmi múlt, jelen és jövő elválaszthatatlan és összefügg Erdély esetében is, az azzal is számol, hogy e régió sorsában, múltjában nemcsak a történelemnek, de a kultúrának is megvoltak véres aktualitásai, s a jelenben és jövőben éppen ezeket kellene megelőzni és elkerülni. Ennek a vitára ösztönző vállalkozásnak kétségtelenül meglesz a politikai hordereje és hullámverő következménye, s ezt legelőbb éppen azok fogják felismerni és ki is használni, akik megszállottan, merőben és állandóan készek a neorevizionizmus vádjának a megfogalmazására. El kell jönnie viszont annak az időnek, korszaknak, melyben a kultúra nem föltétlenül alárendeltje például a politikának. És éppen ez volna a tétje a válaszra váró erdélyi kérdésnek. És válaszolni arra a kérdésre is, hogy a kultúrának van-e, lehet-e gazdaságpolitikai, illetve geopolitikai szerepe és vetülete?

Amikor pedig ezt kérdezzük, arról sem feledkezhetünk meg például, hogy tudatában vagyunk a következő politikai és történelmi ténynek is: az RMDSZ nem leüthetetlen bástyája az erdélyi magyarságnak (akárcsak, amilyen az egykori Országos Magyar Párt volt) azon a romániai és európai sakktáblán, melyhez itt és most a demokratikus eszmék és elvek szólították és szólítják az itt élőket és lakókat. Akiket más és más kultúra, másféle történelem és másféle hagyomány és különbnek hitt szenvedés, annak emléke és következménye mozgat és lendít cselekvésre – miközben Erdély népének talán megadatik az, hogy belső és meghatározó körülményei meggyőzőbbek, avagy előbbre valónak bizonyulnak a külsőknél.

II.

Tudatában vagyunk annak a ténynek, miszerint a történelmi lehetőség sohasem proklamáció kérdése, hanem nagypolitikai megegyezések és körülmények által segített esély és érdekek által szavatolt és meghatározott politikai kategória.

De annak a ténynek is, melyet Ortega y Gasset fogalmazott meg: „minden nemzet a történelme során kifejlődött nyelve miatt külön kultúra és entitás, mely politikai is”. Így igaz az, hogy: „Volenti non fit iniuria”, azaz: azon, aki maga is úgy akarja, azon nem esik jogtalanság. S a politikában hiába többségi kötelesség az „elhantoló” szeretet, avagy a mindent átfogó és „megsemmisítve ápoló” tudatlanság és ingerült értetlenség, mert akinek két arca van, akkor annak két, ha pedig száz – immár száz év után –, akkor száz arcát kell megmutatnia. És ez akkor is igaz, ha Erdély magyar lakosságának történelmi akarata Erdély egész lakosságának javára bizonyul. Akkor is, ha az erdélyi magyarság legújabb történelmi tapasztalata is bizonyíthatja, hogy egyetlen emberi közösség sem lehet olyan rossz, és a kétely valós helyzetében, hogy annál mélyebbre ne csúszhasson. Miközben a szócsaták szintjén vívott politikai küzdelem is olyan örök parancsa emberi mivoltunknak, akár a szeretet.

Filozófiával társuló történelmi igazság tehát, hogy az 1996, 2000, 2004, 2008 és 2012, 2016 után is, 2019-ben, de 2024 után is, olyan új és új s még újabb helyzetbe zuhant, sodródott az erdélyi magyarság (az RMDSZ politizálásának köszönhetően), hogy az nemcsak az 1989 decembere óta eltelt időt gondoltatja vele újra, hanem egész legújabb történelmét is Trianontól mindmáig. S hogy miért? Mert 1918 után mit is tartalmazott az egyesült románság gyulafehérvári fogadalma? Önkormányzatot, iskolákat és szabad nyelvhasználatot, nemzeti jogot és nemzeti meghittséget az új államalakulatban! Tudjuk, hogy mi lett belőle! És 1989 után? Ugyanazt ígérték, mint amit az RMDSZ is vállalt. Így az RMDSZ végeredményben legalább annyira abból áll, amik és akik vagyunk, mint abból, amik és akik nem voltunk – és legalább annyira abból, ami ellenőrizhető, kifejezhető és felidézhető, mint abból, ami a legesetlegesebb, bizonytalan és elmosódó –, tehát egyformán abból, ami volt, ami van, és abból, ami lehetett volna vagy még lehet. De hát a romániai politikában és megcsalásban élni könnyű, és a tetejében még természetes is ez az állapot egyeseknek közülünk. De akkor miért fáj mégis annyira?! Mert végül is öncsalás!! Ehhez pedig egyre nehezebb hozzászokni. Mert rájöttünk, hogy valami nem olyan volt, mint amilyennek megéltük – mint politikai helyzet és nemzeti elvárás. Ezért nemcsak felmerülhet, de robbanhat is bennünk a kétséggé változott csalódás. Ezért nem tudjuk 2025-ben, harmincöt éve immár, hogy is volt valójában, ami annyira biztosnak látszott, hogyan éltük meg, amit megéltünk, hogy az volt, aminek hittük, miközben folyamatosan becsaptak bennünket, és a tragédia az, hogy mi mind egyre önmagunkat is. És ez nem frissen tett felfedezés, de jó volna a kijózanodás kockázatos fényébe állni, és ott beismerni, hogy legfrissebb, immár harmincöt éves múltunk is tele van töméntelenül rajzó homályos ponttal, megmagyarázható és megmagyarázhatatlan epizóddal, fel nem használt szabad választással, kihasználatlan vagy kihasználhatatlan lehetőséggel, valami olyasmivel, amiről még keservesebb mindent tudni, mint egy keveset is felidézni.

A csalás és ráébredés momentumában viszont látható már, hogy legutóbbi három és fél évtizednyi múltunk is mennyire labilis, ingatag s még az is, ami biztosnak és sértetlennek látszik, még az is csak egyszeri és nem örökre szól:

hogy ami volt, abban az is benne van, ami nem volt, és hogy ami nem volt, az még lehet. És mit bizonyít mindez? Azt, hogy a politika egy véget nem érő halmaz és folyamat, mely egyszerre történik, és nem történik. Hogy ami van, ami lehetett volna, és ami még lehet, az múlhatatlanul együtt van. És ez még akkor is igaz, de főleg lehet, ha valaki nemcsak pártot, de rendszert is váltott, és éppen ezért a politikai morálban nagyon kíméletlen. Mert olyan ez, mint járhatatlan úton keresni a mérföldkövet. És azért fontos ez, mert az erdélyi magyarság sorsának járműve előbb-utóbb mégis nekimegy ennek a mérföldkőnek. De éppen azért, mert az erdélyi magyarság, mint RMDSZ-tagság, mindig többet akart, mint a vezetése, sorsának motorja ma is, amaz pedig csak a fékje. Hát ezért lesz botránykő abból a mérföldkőből. S akkor majd valóban kiderül, hogy nehezebb, avagy könnyebb volt magyarnak lenni Romániában a 20. század végén s a 21. század elején. Mert az már egészen biztos, hogy merőben más magyarnak lenni, de különösen más magyarnak minősülni 2024 után például, ha igaz az, hogy a kisebbségi kérdések mindig éppen azon az áron oldódnak meg, melyeket mindegyre elkerülni akarunk (a kényszerű szerepeket illetően is). Hiszen a kisebbségi jogokat mindig addig tartják tiszteletben, amíg nem követelik őket. Az önáltatás és a csodákban való hit pedig, a túlfűtött és feltétlen bizalom s az állandó meghatódás a politikában legalább annyira káros, mint a kisebbségi meghasonlott gondolkodás. De hát a politikai folyamat annál komolyabb, minél hitelesebbek negatív szereplői. És ha megmentésünkhöz az ördöggel is szükséges szövetkeznünk, akkor nem tehetjük azt meg, hogy ne mondjunk néhány jó szót Belzebubról is. Bibó Istvánnal szólva: „A politikai élet véges félelmeinek az a tulajdonságuk, hogy pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek.” Az állandóan félő erdélyi magyarság magyarsága pedig még Magyarországnál is nagyobb! (Lásd a 2004. december 5-ei népszavazást!)

III.

Igaz, hogy a mai globális status quóra épülő nemzetközi politikai struktúra – a nemzeti érdekekkel szemben – az állami érdekeknek biztosít prioritást. De a nemzetállam ma Kelet-Közép-Európában a társadalmi modernség és a politikai rend valamilyen bizonytalan és megtévesztő keveréke. S bár a nemzet valamikor itt is a társadalom szinonimája volt, ma már nyilvánvaló a két valóság szétválása. Alain Touraine szerint: „A társadalmi életet ma már nem úgy fogják fel, mint a szabadság korlátozott terét a szükségszerűségek világában, hanem mint meghatározatlan és végtelen teret.” Fel kell adnunk tehát azt a meggyőződést, hogy a társadalmi élet egy jól körülhatárolható térben helyezkedik el, amely korábban gyakorlatilag egybeesett a nemzetállamával és annak jogi intézményeivel. Ezért Touraine szerint az olyan fogalmak, mint a döntés, a stratégia és a változás, sokkal fontosabb elemeivé váltak a jelenlegi szociológiának

(és politikának is), mint a társadalom, a nemzet vagy az állam. Többé már nem számíthatunk tehát a rend alapelveire vagy az igazságos társadalom eszményére, hanem csak a cselekvés, a változás és a társadalmi kapcsolatok terminológiájában gondolkodhatunk, valamint értekezhetünk a stratégia, a politika vagy a társadalom konfliktusos önmegvalósítása terminológiáival.

S hogy miért? Mert ha a szabadság és kultúra eszméje úgy tölti fel a vajudó történelmi-társadalmi, tehát politikai valóságot, hogy nem csupán a forma töltődik tartalommal, akkor ma, a harmadik évezredben immár, nem feledkezhettünk meg arról, hogy a történelem segítségével meg kell szabadulni a be nem váltott ígéretektől, s az azok okozta csalódásoktól is, melyeket esetleg a történelem menete akadályozott meg vagy szorított vissza, mert egy nép, egy nemzet, egy kulturális entitás csak így tudja nyitottan újrafogalmazni és élővé tenni hagyományait. Ám a be nem teljesedett múlt alkalomadtán gazdagíthatja azoknak a várakozásoknak a tartalmát, amelyek képesek a jövő irányába terelni a történelmi tudatot és cselekvést. Csakhogy ez a múlt, ma a közép- és kelet-európai ember számára nemcsak egy másik világ, melyben mások kárán (osztályának, vallásának vagy nemzetiségének köszönhetően) jutott előnyökhöz, szerzett területet, tulajdont és hatalmat. Miközben mítosszal (avagy hamis tudattal) igyekezett pótolni saját, igazi politikai-történelmi tudatát. És ma már az is evidencia, hogy a mítosz felé fordulás késlelteti a nemzetet mint sorsát irányító politikai közösséget abban, hogy a történelmi igazságot vállalja, és éppen ezáltal történelmi felelőssége tudatára ébredjen. A metapolitikába való menekülés pedig olyan viszonyítási pontoktól fosztja meg az egyéneket és a társadalmukat, amelyek segítségével elszámolhatnánk egy lételeptapasztalattal, egy még mindig jelenlevő és bizalmatlanságot szülő múlttal. Ez pedig feljogosít az áldozati szerepre és elfedi a felelősség kérdését. És ezért nyújthat erkölcsi igazolást például az etnikai alapon történő vagyonfosztásra, erőszakos asszimilációra, az állami és társadalmi intézmények kizárólagos megszállására, a brutális üldözésekre, elűldözésekre, etnikai arányok megbontására, sőt, etnikai tisztogatásra vagy hamis történelmi-társadalmi tudatra is. Melyhez hasonló kínozza a többségi romániai román társadalmat is. Ezért s mindmáig megoldatlan gondként, melyben ott van a politikai rendszerváltoztatásban való ügyetlenség, a kulturális vakság s nem egy aljas politikai kiszámítottság, lehetetlen vállalni mégis annak hirdetését, hogy ma már a szövetségi rendszert nem a közös ellenség, hanem a közös értékrend határozza meg.

És ha ez még nincs? Akkor is igaz az a tétel miszerint, egy politikai közösség 21. századi túlélésének biztosítékához nem lehet elegendő az egynemzetiségű és egynyelvű jakobinus nemzetállam modellje. Különösen, ha az állam és a kisebbség közötti kapcsolatok megreformálása egy olyan képlet szerint történik, amely számos két- vagy többértelmű bizonytalan elemet is tartalmaz. Mert követi mind a klasszikus liberális demokrácia, mind az etnikai demokrácia modelljét – és a többség és a kisebbség közötti tárgyalások jövője nem függetlenedhet az Európával folytatott viszony jövőjétől.

Vagy ki tudja? Mert a nemzeti önrendelkezés hiánya és fogalmának bizonytalan státusa, sőt, elutasítása, tehát a teljes önrendelkezés hiánya, illetve a kisebbségi nemzeti identitások vállalásának s megakadályozásának oka és következménye is, hogy a térségben minden nemzettudat sérült. Viselkedjenek tehát bárhogyan is a kisebbségek, nemcsak pusztán létüknél, de megőrzött és főleg politikai-történelmi tudatuknál fogva konfliktusforrást jelentenek az érintett államok politikai életében. Igaz viszont, hogy ez országonként változik. De mindez nagyon igaz a román nemzetállam és az erdélyi magyarság esetében. Akit olyannak kell látnunk, amilyen – és olyannak akarjunk, amilyennek lennie kellene!

IV.

Az erdélyi kérdés nem „mozgó célpont”, hanem politikai-filozófiai ambícióként is már önmagában figyelmet érdemel. S hogy miért? Azért mert az „erdélyi kérdésnek” legalább három vetülete van: identitásbeli, gazdasági és politikai-adminisztratív is.

Most csak azért érintjük az identitásbelit, mert várhatóan az erdélyi identitás újrafogalmazása van folyamatban, és az ezért folyó vita meghaladja a gazdasági és politikai-adminisztratív vetületeket. Az erdélyi identitás ugyanis szerves része a közép-európai identitásnak – és ez önmagában is megkérdőjelezi a román identitás kizárólagos latin és monolitikus felfogását. Így az Erdélyről szóló vitában – a valóság idealizálása nélkül – egymásnak ellentmondó két logika van jelen. A román felfogásról már beszéltünk, de még nem fogalmaztuk meg. A magyart sem egyértelműen. De pontos megfogalmazással kategóriává tehetjük mindkettőt.

Igaz viszont, hogy olyan ez, mint amikor az erdélyi főurak (Bethlen Gábor előtt és után is) jórészen a török politika (a Habsburg és Oszmán birodalom között tévelyegve) lett például az elsőrendű, sőt, „ösi örökség”, és a Szent István-i gondolat az idegen. Jóllehet ez elsősorban emotív értékeivel csak „érzés” volt, ám abba ösztönszerűleg az is belejátszott, hogy a névleges vallásszabadság mögött a protestantizmus államvallássá emelkedett. Ez pedig egyfajta vállalt fölélnnyé lett, melyet csak az önálló Erdélyben lehetett megtartani és tartósítani. Kimondva viszont haladéktalanul azt is, hogy ennek az Erdélybe folyamatosan áttelepülő románság is haszonélvezője volt, nemcsak kulturális és felekezeti, de társadalmi értelemben is. Az önálló Erdélyt pedig az osztrák katolikus és hatalmi elvárásokkal szemben csakis török segítséggel lehetett védeni és éltetni. Magyarország pedig átmeneti értelemben nem létezett.

Ma viszont Magyarország (NATO és Európa Unió tagként) egyértelműen az erdélyi magyarság mellett áll, Európa óvó intése ellenére is, hiszen Erdélyt az ugyancsak NATO és uniós tagsággal rendelkező Románia birtokolja. És miért? Mert ez a Románia ma, fölismerve az európai közömbösséget, akár erőszakkal

is hozzányúlhat az erdélyi magyar lelkiismerethez és identitáshoz. Melyet nem föltétlenül Bethlen Gábertől, de a sors különös iróniája kapcsán, éppen Bocskai István uralmától számítjuk létezőnek és ezáltal is Erdélyt politikai öncélnak. Valamikor a Buda elestétől (1541) – oszmán kontextusban – számított 160 év alatt Erdély hol elhalványult, hol fölragyogott. De Bocskai óta tudják az erdélyiek, hogy Erdély külön életet él, s hogy Erdély a történelem minden próbatétele ellenére is fennmarad. Akkor is, ha Közép-Európa átfordul saját tengelye körül keletről nyugatra, majd vissza is. Akkor is! Az erdélyi magyar identitást vállalkozók pedig mindennek tudatában vannak és maradnak!

Azokkal pedig hiába hadakozunk, akiknek az emlékező tehetsége nem a mi emlékező lehetőségünk! S az erdélyi magyar politikusnak tudnia kell, hogy miközben kötelessége fölmérni szűk lehetőségeit és ahhoz tartania magát, ám ugyanakkor saját lendületéhez azoknak a történelmi-politikai fordulatoknak a súlyát és lendületét kell tudni hozzáadnia, melyek elkerülhetetlenek. Mert közeledik az eszméltető és eszmélő pillanat, túl az irdatlan felelőtlenségen, túl a kísérteties öntudatlanságon. És egy valami feltételelesen ugyan, de megszűnt: a teljes védtelenség és reménytelen kiszolgáltatottság iszonyatának érzete. Miközben valami láthatatlanul és érzékelhetetlenül történik – ami ellen nincs védekezés –, s amit a geológusok tektonikus mozgásnak, a historikusok pedig – igaz, hogy utólag, de – történelemnek neveznek. Mindez az emberek zsigereiben is „történik”, aztán egyszer csak előtör és felbuzog, és nemcsak Erdélyét, de Európa térképét sem fogják tisztán látni.

Identitásunk tisztábban való látására viszont hadd idézzük Hamvas Béla *Öt géniusz* című írásában megfogalmazott Erdély-képét: „Aki a földrajznak hisz, különösnek találja, hogy Erdély az Alföld irányában, éppen, amerre hegyei elnyúlnak, éppen ott zárul le és amerre nagy karéjban legmagasabb hegyei zárják le, éppen ott nyílik meg.” De vizei folyása – az Olt kivételével – egytől egyig a nyugati irányt választja. És ebben nincs kompromisszum, jelképes értelemben sem. Pedig: „A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény. Erdélyben okosság és erény, csaknem angolos, előrelátás és humor. [...] Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van, és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni és titokban mást kellene gondolni. Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika. [...] Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkosság és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi féltékenységek és az uralomvágy. [...] A dinasztikák fészkein ez az atmoszféra érezhető, ez a függöny mögötti sugdolózás és fojtott versengés...” Mert: „Erdély nem provincia, hanem a magas civilizáció és a vadember feszültsége. [...] Erdélyben minden egyszerre legalább kettőt jelent. Kívül Nyugat, belül Bizánc, amely ki-mértségből alig enged. [...] Mégis van benne valami szép, a stílus, hogy azzal, ahová tartozik, összhangban áll. Van benne valami nemes, mert önmaga felől nem vezet félre...” És úgy igaz ez, ahogyan vissza kell adni Erdély misztériumát, azokat a titkokat, melyek további sorsát formálhatják. És pontosan azért is, hogy ne legyen az erdélyi magyarság csak kétségbeesett arc és rémült tekintet. Mint

aki választ vár arra a kérdésre, melyet nem akar vagy nem mer föltenni saját identitását illetően is. Ehhez tartozik az is, amit Kós Károly írt le múlt század húszas éveiben: „Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is. De ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta, és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni...!”

Nem akarta! – szép és igaz gondolat és való igaz is. És csakugyan nem akarta. Hiszen mi magyarok erdélyi jelenlétünk bő ézerszáz esztendeje alatt, az utóbbi századot leszámítva, létszám és erőfölényben voltunk ezen a történelmi tájon. S amit akartunk századokon át tartó példás toleranciával és önzetlen segítséggel az éppen az volt, hogy világ-, munka- és életszemléletben, valamint az életminőség tekintetében egyenértékűek legyünk abban a nagyon összetett, és ugyanakkor nagyon összetartozó közösségben, melyben úgy éreztük, hogy emberibb és fontosabb a nagylelkű és folyamatos támogatás, a gyámolítás a kultúra, a gazdaság és a társadalmi élet minden területén.

És minderre csak azért kell emlékeztetni, mert az a – mai viszonyokhoz képest szinte idillinek mondható – helyzet, amiről a Kós Károly idézet is szólt, sajnos már rég a múlté, azé a múlté, mely nem ilyen érdemtelen jelent és jövőt előlegezett meg. De Erdélyben egy még mindig bizonyos: a homogenizáló és egyneműsítő politika stratégiája kivitelezhetetlen pontosan annak a megkerülhetetlen ténynek köszönhetően, hogy milyen közösségsszervező és megtartó ereje van a kultúra és a szabadság összefonódásának. Ugyancsak a már indító idézetet író Csoóri Sándortól tudjuk, hogy a történelemben mindig azok a népek maradtak fenn, akik kultúrát tudtak teremteni. Aiknek nem volt kultúrájuk menthetetlenül elvesztek, hiába voltak jó politikusaik. Hiszen, ha saját kultúráját sikerült megszűlnie, felnevelnie és állhatatossá tennie egy közösségnek, az a maga rendjén és módján nem csak élteti, de ha kell, újra és újra szüli az őt megszüülő közösséget. Egy kultúrát tehát el lehet pusztítani, de legyőzni, megtűrni vagy asszimilálni nem! Pontosán azért, mert a kultúra a közösségek, az emberiség jobbik éneje, mely összeférhetetlen a szűklátókörűséggel és türelmetlenséggel! S ez mindig az elvtelenség vagy elvi egyoldalúságon túlemelkedő szintézisember minősége. Aki európaian illetékes a választ váró kérdezésben is! Hiszen a Kárpát-karéj kérdőjele immár jövőbe mutató gondolatjellé egyenesedett és fordult el. A kérdés tartalmi lényege viszont az maradt, hogy hogyan és meddig tudja ezt a gondolatjelt még a csőrében tartani a „balkáni gerle”?! Mert ugyanbizony milyen történelmi szerencsének köszönhetően úszhatja meg történelmi sorsát Románia, utolsó utódállamként, melyet sorstársai (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) már nem úszhattak meg?!

Sine ira et studio.